

MARTIN KOVÁŘ

BYL BERKELEY SKUTEČNĚ IMATERIALISTA?

1. V této práci bych se chtěl podívat na Berkeleyho náhled na svět, jak ho známe především z jeho dvou hlavních metafyzických prací *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge* (1710) a *Three Dialogues between Hylas and Philonous* (1713), z poněkud jiné stránky. Chtěl bych prokázat, že Berkeley nemusí být pojímán jako imaterialista, že nekoncipuje svět, v němž – použiju-li několik synonym – neexistuje látka, materie, tělesnost, ale naopak jen duše, ideje a božský duch; v němž je tedy vše jen duchovní povahy a vše materiální je jen zdánlivé, jen ideje jeví se jako tělesné. Přiblížím to na několika příkladech z Berkeleyho doby: např. Voltaire svým typicky kousavým komentářem píše: „Berkeley, biskup z Cloyne, je poslední, jenž stem klamných sofismat hleděl dokázat, že tělesa neexistují. [...] Když byl takto zničil rozprostraněnost, vyvodil závěr, že pevnost, která s ní souvisí, padá sama sebou a že tedy není na světě nic jiného než naše ideje. Podle tohoto učence deset tisíc lidí, zabitých deseti tisíci ranami z děl, jsou vlastně jen deset tisíc dojmů našeho chápání. A když nějaký muž zplodí se ženou dítě, je to vlastně jen idea, která se ubytuje v jiné ideji, z níž se pak zrodí třetí idea.“¹ Traduje se také historka, že když Berkeley navštívil svého přítele Jonathana Swifta, tou dobou děkana katedrály sv. Patrika v Dublinu, nechali ho stát na schodech před vchodem pod záminkou, že kdyby byly jeho filosofické názory správné, mohl by snadno vejít skrze zavřené dveře, protože tělesná překážka dveří je jen zdánlivá.² Zmínil bych ještě slavný argument Dr. Samuela Johnsona, s nímž si Berkeley vyměnil dva dopisy v letech 1729–1730. V těchto dopisech Johnson nešetří chválou

¹ Voltaire – *myslitel a bojovník I*, př. Jan B. Kozák a Vlasta T. Miškovská, Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1957, s. 446–447.

² Richard H. Popkin – Avrum Stroll, *Filozofie pro každého*, př. Karel Berka, Jan Pištěk a Ivana Štekrová, Praha: Ivo Železný 2000, s. 281–282.

na Berkeleyho tzv. imaterialismus. Říká například, že „tento způsob uvažování ve světě určitě převládne, protože pravděpodobně převládne mezi námi v našich krajích, jelikož několik moudrých mužů už si ho zde zcela osvojilo“.³ Nebo: „...tolik věřím, že Vaše knihy učí pravdě, dokonce těm nejvznešenějším pravdám, a to tím nejlepším způsobem.“⁴ Ovšem o třicet let později, roku 1763, Johnsonovo nadšení už poněkud ochladlo, jak to známe z jeho biografie od Jamese Boswella, s jejíž pomocí do třetice demonstřuji, jak byl Berkeleyho vztah k materialitě chápán: „Když jsme vyšli z kostela, zastavili jsme se a chvíli hovořili o duchaplném sofismatu biskupa Berkeleyho, který dokazuje, že hmota neexistuje a všechno ve vesmíru je pouze ideální povahy. Poznamenal jsem, že i když víme, že jeho teorie není pravdivá, je nemožné ji vyvrátit. Nikdy nezapomenu důraznost, se kterou Johnson odpověděl: kopl silně nohou do velkého kamene, až od něj odskočila, a řekl ‚Vyvracím ji tímto!‘“⁵ Tedy tento tělesný kámen, o něhož jsem si právě ukopl palec, je jasným protikladem a vyvrácením Berkeleyho tvrzení, že kámen je jen nemateriální idea.

2. Ať už tedy lidé Berkeleyho tzv. imaterialismus přijímali nebo v mnohem větší míře odmítali, jednalo se v obou případech dle mého soudu o nepochopení, kvůli kterému musel Berkeley svůj metafyzický pohled na svět vyložit ještě jednou ve *Třech dialogích*, v nichž klade velký důraz na vysvětlení, jak máme chápat věc jako ideu. Neboť to, co Berkeley popírá, není tělesnost jako taková, ona materialita vnějšího světa, ale to, co nazývá *filosofickou hmotnou substancí*, kterou bychom v dnešní pokantovské době – domnívám se, že vcelku výstižně – označili jednoduše jako *věc o sobě*. Interpretace, podle které Berkeley jednoduše popírá materialitu světa, je ale dnes stále běžná. Stačí se třeba podívat na knižně vydané příspěvky⁶ z mezinárodního symposia „George Berkeley: vidění, duše, hmota“, které se na podzim roku 2006 konalo v Praze a ve kterých tento názor jednoznačně převažuje.⁷ Lapidárně to zde vyjadřuje např. Radek Chlup: „V *Principech* byl model vesmíru průzračně jednoduchý a rozpínal se mezi dvěma póly: na jedné straně stály vnímající konečné mysli, na straně druhé nekonečná

³ George Berkeley, Samuel Johnson, Filosofická korespondence (1729–1730), př. Marek Tomeček, *Reflexe* 2007, č. 32, s. 105–125: 105.

⁴ *Tamtéž*, s. 122.

⁵ Cit. podle: David Berman, Cesta do mysli Berkeleyho a většiny jeho protivníků, in Petr Glombíček (ed.), *George Berkeley: Průvodce jeho filosofií*, Praha: Filosofie 2009, s. 67–92: 83.

⁶ Srov. Petr Glombíček (ed.), *George Berkeley: Průvodce jeho filosofií*, Praha: Filosofie 2009.

⁷ Domnívám se, že tento názor lze nalézt u Petra Glombíčka, Davida Bermana, Margaret Athertonové, Marka Tomečka, Jana Palkosky, Richarda Glausera či Radka Chlupa, kteří se Berkeleyho imaterialismem zabývali.

mysl Boha. Mimo myslí už existovaly jen ideje, z nichž většinu vytvářel Bůh, který je poté konstantním a pravidelným způsobem vštěpoval konečným myslím.“⁸

3. Berkeley svoji filosofii označuje sice jako *imaterialismus*,⁹ ale z důvodu, že se tím vymezuje vůči stanovisku, které chápe jako protiklad ke své filosofii. Vymezuje se proti zastáncům hmotné substance, jež nazývá materialisty, kteří paradoxně ve svých důsledcích musí popřít materialitu a skutečnost světa a upadnout do absolutního skepticismu. Berkeley dochází k opačnému závěru a se svojí „imaterialistickou“ naukou potvrzuje běžný pohled na svět věcí obyčejného člověka.

4. Člověka, který by nebyl obeznámen s Berkeleyho ranými spisy *Pojednání o principech* a *Tři dialogy*, by nejspíše ani nenapadlo hledat v jeho další filosofii tento důsledně imaterialistický názor, jenž je Berkeleymu podsouván. Četl-li by např. jeho spis *O pohybu* (1721), zjistil by, že Berkeley neproblematicky přijímá Descartovo rozdělení světa na tělo a duši. Na věc rozlehlou, pevnou, pohyblivou, mající tvar a obdařenou dalšími kvalitami, které poznáváme pomocí smyslů, a na věc pociťující, vnímající, chápající, kterou poznáváme pomocí jakéhosi vnitřního vědomí. Tyto dvě věci se navzájem liší a jsou naprosto různorodé, jak Berkeley dodává.¹⁰ Imaterialistický interpret pak musí takové teze obtížně vysvětlit, např. Jan Palkoska v poznámce pod čarou k této parafrázované části uvádí, že Berkeley je bohužel ve své formulaci dosti vágní, a tak když mluví o věci rozlehlé vedle duše, má samozřejmě na mysli *ideu* věci rozlehlé vedle duše, čímž zachovává imaterialistické univerzum, v němž existují jen duše, ideje a božský duch.¹¹

5. Problému, jak vysvětlit absenci toho, co je údajně jádrem *Principů* a *Třech dialogů*, tedy absenci takového imaterialismu v jeho dalších dílech, se dotklo vícero berkeleyovských badatelů. Ilustrativně bych zde zmínil tři možná vysvětlení: dle jednoho byl Berkeley opravdu upřímný, opravdu svůj jen ve svých mladistvých letech, když ale shledal, že je jeho metafyzika, jeho radikální imaterialismus zdrojem posměchu, vzdal se

⁸ Radek Chlup, Tělo a látka v Berkeleyho Seiridě, in Petr Glombíček (ed.), *George Berkeley, Průvodce jeho filosofii...*, s. 287–318: 295.

⁹ Srov. např. George Berkeley, *Tři dialogy mezi Hyladem a Filonoem*, př. Marek Tomeček, Praha: Oikúmené 2007, s. 90, 91, 93, 94.

¹⁰ George Berkeley, *O pohybu*, př. Jan Palkoska, Praha: Oikúmené 2007, s. 103 (§ 21).

¹¹ Jan Palkoska, Fyzikální síly v Berkeleyho přírodní filosofii, in Petr Glombíček (ed.), *George Berkeley, Průvodce jeho filosofii...*, s. 189–224: 201, pozn. 17.

otevřeného hlásání tohoto názoru a raději vsouval svůj pohled na svět jen po troškách, jen v náznacích do svých pozdějších prací, což by odpovídalo i jeho povaze, tj. zbytečně se nepřít a postupovat raději po malých krůčcích.¹² Jiným vysvětlením může být, že Berkeley rozvinul metafyzickou teorii na svět pouze ve svých dvou raných spisech, kde předložil svůj radikální imaterialismus, v dalších spisech se už věnoval tématům z jiných oblastí či oborů, z křesťanské apologetiky, ekonomie, matematiky, fyziky, psychologie, politiky atd., proto jednoduše na metafyzický imaterialismus už znovu nepřišla řeč.¹³ Dalším vysvětlením pak může být, že onen imaterialismus, ono negativní tvrzení o hmotě, bylo pro Berkeleyho jen okrajové téma, proto se tomu dále nevěnoval, zatímco jádro jeho filosofie spočívalo v něčem jiném, co pak rozvíjel napříč celou svou filosofií, napříč všemi svými díly (podle Margaret Athertonové je tím jádrem Berkeleyho nauka o idejích, které reprezentují či predikují výskyt jiných idejí: to autorka označuje za pravé jádro berkeleyánství).¹⁴ Sám bych naopak navrhol tezi, že ona absence imaterialismu v Berkeleyho dalších dílech je způsobena prostě tím, že nikdy takovýto striktní imaterialismus nezastával, a proto je tato viděná absence jen uměle vytvořená.

6. Toto své tvrzení opírám především o dva body: na Berkeleyho důraz na *common sense* a na úlohu Boha ve světě. Tento důraz na *common sense*, tedy na zdravý rozum, působí jistě obtíže berkeleyovským badatelům, neboť je zdánlivě v naprostém protikladu k tomu, co nakonec Berkeley svým imaterialismem tvrdí. Pro ilustraci, jak se tento problém řeší, aby se zároveň zachovala imaterialistická interpretace, bych opět uvedl názor Petra Glombíčka, že Berkeley termínem *common sense* nemyslel to, co si pod tím představujeme nejčastěji, tj. běžný pohled na svět obyčejného člověka, ale v duchu scholastické tradice jím myslel v podstatě racionální myšlení. Každý člověk má přirozenou schopnost dospět pouze svým rozumem, bez dalších znalostí, k některým pravdám (obzvláště k náboženským pravdám, jako např. o existenci Boha a nesmrtnosti duše). Berkeley tak tvrdí, že jeho imaterialismus je v souladu s *common sense*, protože je to nauka, jejíž pravdu může nahlédnout každý, kdo bude správně užívat své racionální myšlení. Glombíček interpretuje význam *common sense* u Berkeleyho především na základě užití tohoto termínu v jeho apologetickém díle *Alciphron* (1732) a srovnává to s jeho užitím v předchozích *Principech* (1710) a *Třech*

¹² Srov. Petr Glombíček, George Berkeley. Život a dílo, in Petr Glombíček (ed.), *George Berkeley, Průvodce jeho filosofií...*, s. 15–34: 31–32.

¹³ Srov. Margaret Athertonová, Berkeliánství a popření hmoty, in Petr Glombíček (ed.), *George Berkeley, Průvodce jeho filosofií...*, s. 93–114: 98.

¹⁴ Srov. M. Athertonová, Berkeliánství a popření hmoty..., s. 95–113.

dialogích (1713).¹⁵ Takový závěr považuji ale za problematický. Předpokládá totiž, že Berkeley užívá stejnou terminologii v tematicky odlišných spisech a že během dvaceti let, které dělí *Principy* a *Dialogy* od *Alciphrona*, neposunul význam svých termínů. To je velmi vratký předpoklad vzhledem k tomu, že Berkeley si podle všeho s dodržováním jednotné terminologie nikdy příliš nelámал hlavu, a to ani v rámci jednoho díla, natož pak v rámci dvou děl v rozmezí dvaceti let. Význam termínu pak mění podle kontextu, v němž ho používá. Dobrým příkladem je třeba termín *archetyp*: jednou ho užívá ve významu nepoznatelné podstaty ve věcech, tedy ve významu hmotné substance, věci o sobě, a odmítá jej; jinde jej ale bez problému užívá ve významu předlohy pro naše myšlení, jako je stůl přede mnou předlohou mé následné vzpomínky na tento stůl.¹⁶ Na tuto terminologickou nejasnost pak poukazuje třeba už Samuel Johnson ve zmiňovaných dvou dopisech, kde se právě na význam archetypu Berkeleyho opakovaně ptá.¹⁷ Domnívám se, že tato terminologická neukotvenost pramení z Berkeleyho nedůvěry k jazyku, protože zastává názor, že sice ideje v naší mysli nás nemohou klamat, jsou přesně takové, jak je nahlížíme, nemohou se tvářit, že jsou jiné, než jsou, na rozdíl ale od slov, která jsme nuceni používat pro jejich sdělení. Proto také říká, že nelze slovně vyjádřit přesnou pravdu přímo, ale pouze přes velké okliky, zdánlivé protimluvy a nesprávnosti, a měli bychom proto jeho texty, jak nás Berkeley opakovaně nabádá, brát jen jako impuls pro vlastní myšlení, pro vyladění se na smysl, jenž nám chce sdělit, a nikoli pro chytání za slova.¹⁸

7. Berkeleyho vztah ke common sense je dobře vyjádřen na začátku třetí části *Třech dialogů*, kde Hylas – zpočátku zastánce hmotné substance jako substrátu našich jevů, jako absolutní vnější existence o sobě – tvrdí, že nevíme a nemůžeme vědět nic o pravé podstatě a skutečnosti věcí, nevíme, jak a zda vůbec existuje, vnímáme jen určité jevy, z nichž se ale o realitě o sobě nic nedozvíme. Nakonec jde ještě dál a na základě předchozích dialogů uznává, že tato existence věcí o sobě je vyložena sporná, a proto není možné, aby vůbec existovala: „Dokonce, když o tom teď přemýšlím, musím

¹⁵ Srov. Petr Glombíček, Berkeleyho pojem zdravého rozumu, in Petr Glombíček (ed.), *George Berkeley, Průvodce jeho filosofií...*, s. 115–136.

¹⁶ Např. G. Berkeley, *Tři dialogy...*, s. 83, kde používá oba významy termínu archetyp prakticky v jedné větě.

¹⁷ George Berkeley, Samuel Johnson, *Filosofická korespondence...*, s. 106–110, 116–118.

¹⁸ Srov. George Berkeley, *Pojednání o principech lidského poznání*, př. Markéta Hubová a Marek Tomeček, Praha: Oikúmené 2004, s. 102–104 (§ 21–25), nebo George Berkeley, *Esej o nové teorii vidění*, př. Markéta Hubová a Marek Tomeček, Praha: Oikúmené 2004, s. 64 (§ 120).

ve shodě s mými předchozími ústupky dále prohlásit, že je nemožné, aby v přírodě existovala jakákoli tělesná věc.¹⁹ Když totiž odmítne onu skutečnost o sobě, která měla kauzálně způsobovat naše jevy o ní, tak jediné, co tu pak zůstalo, jsou tyto jevy.²⁰ Přitom zachovává rozlišení: absolutní vnější existence věcí jako materiální, naše představy o ní jako nemateriální. Existuje-li jen jevová skutečnost, neexistuje jakákoli tělesná věc. Na což Berkeley ale odpovídá: „Ty mě ohromuješ. Existovaly snad kdy divočejší a výstřednější názory, než které nyní zastáváš ty?“²¹ A dodává (ústý Filo-noa), že je prostý člověk, a proto nechává věci tak, jak je nalézá. Věci před námi, které Hylas považuje jen za jevové obaly kolem pravé skutečnosti – kterou následně odmítl, čímž zůstal jen prázdný iluzorní a netělesný obal –, o těchto věcech Berkeley říká, že je ve shodě s prostým náhledem na svět považuje za něco skutečného. Říká, že myslí jako obyčejný člověk, a proto neupadá do skepticismu, pokud jde o otázku skutečnosti věcí před námi.²² Berkeley sice také odmítá hmotnou substancí jako jakousi poslední realitu pod vnímaným světem, ale dělá to právě proto, abychom neupadli do skepticismu o věcech před námi, abychom měli jistotu o skutečnosti těchto věcí (jak bude ještě řečeno). A stejně jako se s předpokladem hmotné substance považují věci před námi jen za odvozeně skutečné fenomenální obaly, a proto netělesné – jak to vyjadřuje fiktivní materialista Hylas –, tak s odmítnutím této hmotné substance získáváme jistotu o skutečnosti a tělesnosti, která s ní jde ruku v ruce, jak to vnímá prostý člověk, jehož zdravý náhled na svět není pokřiven skepticismem, do něhož podle Berkeleyho filosof upadá.²³ Berkeley postupuje tak, že zastánce hmotné substance dotlačí argumentací k tomu, aby uznal, že o této skutečnosti o sobě nic neví, že je vnitřně sporná a nekonzistentní, a v důsledku proto neexistující, z čehož tomuto zastánci hmotné substance ale nesprávně vyplyne, že nic v tomto světě není skutečné – a to synonymně ve významu tělesné, materiální, tedy jen iluzorně jevové –, a proto musí „úplně popřít skutečnou existenci všech částí vesmíru“.²⁴ K tomu Berkeley výsměšně na jiném místě dodává: „Což-

19 G. Berkeley, *Tři dialogy...*, s. 65–66: 65.

20 Byť je daný závěr poněkud nelogický, ale to není podstatné.

21 G. Berkeley, *Tři dialogy...*, s. 65.

22 *Tamtéž*, s. 66. Ostatně jedním z ohlašovaných cílů této knihy je návrat ke zdravému rozumu a – i když to některé filosofy bude znepokojovat – k tomu, že by měli tito filosofové nakonec znovu myslet jako obyčejní lidé. *Tamtéž*, s. 8.

23 Přesněji řečeno – dobový filosof a dobová filosofie; z celkového hlediska lze soudit, že Berkeley neměl vůči filosofování – nezvrhne-li se jen v neplodné učené hříčky a nezatemní-li svými prázdnými pojmy rozum – žádné výhrady. Srov. v této souvislosti také jeho postoj k matematice, považmo přírodovědnému poznání vůbec; např. G. Berkeley, *Pojednání o principech...*, s. 157–158 (§ 119–120).

24 G. Berkeley, *Tři dialogy...*, s. 66.

pak není celý tento systém [univerza, pozn. M.K.] tak úžasný, nádherný, skvělý, že se to nedá ani vypovědět, ani myslet? Co si tedy zaslouží filosofové, kteří chtějí tyto vznešené a nádherné výjevy zbavit vší skutečnosti? Jak máme počastovat principy, které nás nutí myslet si, že všechna viditelná krása stvoření je falešná a neskutečně pozlátka? Abych byl upřímný, můžeš čekat něco jiného, než že všichni rozumní lidé ten tvůj skepticismus budou považovat za výstředně absurdní?²⁵ Berkeley tak zachovává korelaci mezi pojmy skutečné-materiální a neskutečné-nemateriální. Rozdíl je v tom, že co Berkeley považuje za skutečné, je svět před námi, jak jej v prostém úžasu nalézáme, a vyvrací protikladný názor tvrdící, že tento svět je jen fenomenální slupka kolem skutečného jádra, jakési filosofické hmotné substance, neboť její rozbor ukáže její existenci jako rozpornou a absurdní.

8. Tento názor podobně vyjadřuje i Marek Tomeček ve svém článku o Berkeleyho vztahu ke common sense. Říká, že pro Berkeleyho není opakem skutečného pouze jevové, zdánlivé – jako pro Locka, který rozlišuje pravou skutečnost za věcmi, jež kauzálně způsobuje naši představu o této věci. (Tedy *de facto* vyjadřuje rozdíl mezi věcí o sobě a věcí pro nás, jež je rozdílem skutečného a jevového). Lockovská představa o věci se může – na rozdíl od Kantova pojetí – stále více a více zpřesňovat, tj. stále více může být přesnější kopií oné skutečné věci. Takové pojetí je ale zatíženo vždy latentním skepticismem, tj. nemůžeme si onou skutečnou věcí za jevem být nikdy opravdu jisti, nevím, jaká ve skutečnosti je a jakým způsobem (či vůbec nějak) za naším jevem je, protože k ní nemáme bezprostřední přístup, ale jen zprostředkovaný skrze naši představu. Berkeley tento skepticismus – dle Tomečka – vyřešil tak, že věc o sobě jednoduše odmítl – odstranil dvojici skutečného a jevového. Pro Berkeleyho tak opakem skutečného není jevové, ale snové, iluzorní, fata morgana, halucinace, fantazie mé mysli. „Takové pojetí skutečnosti má navíc tu výhodu, že souhlasí s pojetím běžného člověka,“ dodává M. Tomeček.²⁶ Toto pojetí chápe skutečné a materiální jako synonyma. Jestliže fata morgana stolu přede mnou je neskutečná, pro běžného člověka je současně netělesná. V tomto pojetí common sense, ke kterému se Berkeley hlásí, je *reálné to samé co tělesné*. Jedno nelze odělit od druhého, jedno nelze říct bez druhého. Vyjasňování otázky skutečnosti světa je proto u Berkeleyho i vyjasňováním otázky materiality světa. Čtě nechtě se proto v nutné míře tohoto bodu také dotknou.

²⁵ *Tamtéž*, s. 49.

²⁶ Marek Tomeček, Berkeley a „common sense“, in Petr Glombíček (ed.), *George Berkeley, Průvodce jeho filosofií...*, s. 142–143.

9. Z toho důvodu Berkeley říká, že pokud hmotou myslíme pouze vnímatelné těleso (a nefilosofická část světa tím nic jiného nemyslí) a nikoli nějakou neznámou podstatu a filosofickou *quiditu*, „pak jsem si existenci hmoty jistější, než si nárokuješ ty nebo kterýkoli jiný filosof. Jestli existuje něco, co staví většinu lidí proti mým názorům, pak je to mylná představa, že popírám skutečnost smyslových věcí“.²⁷ I zde Berkeley pojmy tělesné/hmotné a skutečně užívá synonymně, jak to také pojímá ona nefilosofická část světa. Berkeley říká, že mezi ním a materialisty není spor o to, zda mají věci skutečnou existenci mimo mysl člověka, ale zda věci mají jakousi absolutní existenci vnější všem myslím.²⁸ Vnější všem myslím, tedy neuchopitelně žádnou myslí, tedy existující jako neznámé poslední reality. O vnější realitě, o hmotných věcech mimo mysl – jak hmotě rozumí běžný člověk –, tedy o tělesných věcech nijak Berkeley nepochybuje. Spor je jen o to, zda máme jistotu o této vnější tělesné věci před námi, nebo zda nám nějaký filosof bude dokazovat, že je to jen „kouř a zrcadla“, jen náš fenomén, a o pravé realitě vlastně nic nevíme.

10. Marek Tomeček jde v interpretaci Berkeleyho ještě dál. Podle něj v karteziánu a lockismu existuje vztah vnější a vnitřní – vnější věci jsou prostorově a doslova kolem nás, vnitřní stavy (ideje) tyto věci reprezentují. Pokračuje, že Berkeley ale projevuje nesmiřitelné nepřátelství vůči jedné polovině tohoto vztahu, absolutní existence předmětů mimo mysl je sporná nebo se tím nic nemyslí, „věc o sobě je prohlášena za filosofický žargon a nesmysl, absolutní vnější svět je odmítnut“,²⁹ mottem jeho filosofie se stává tvrzení, že mimo mysl nic neexistuje. O vnějším světě věcí, jak ho pojímá onen běžný zdravý rozum, proto u Berkeleyho nakonec nemůže být řeč.³⁰ Marek Tomeček se tak navrácí k imaterialistické interpretaci Berkeleyho, kde existují jen duše, ideje a božský duch. Správně tak Tomeček píše, že u Berkeleyho nemůžeme mluvit o vnějších předmětech, které mají absolutní existenci, tj. existují jako věci o sobě, to ale neznamená, že vůbec nemůžeme mluvit o vnějších předmětech mimo já. Zdá se mi, že Tomeček takřikajíc s vaničkou vylívá i dítě. Odmítá se absolutní vnější svět, protože tento myslí neuchopitelný svět je jen neexistující filosofický konstrukt, o němž zákonitě nic nemohu vědět, jen se zapletu do sporů při snaze o jeho vymezení – tím ale ještě nemusíme odmítat vnější svět mimo mysl jako takový.

²⁷ G. Berkeley, *Tři dialogy...*, s. 73–74.

²⁸ *Tamtéž*, s. 71.

²⁹ M. Tomeček, Berkeley a „common sense“ ..., s. 145.

³⁰ *Tamtéž*.

11. Krátká odbočka: jestliže tedy řekneme, že svět o sobě je jen filosofický žargon, protože nemá žádné opodstatnění, že žádný svět o sobě mimo mysl není, znamená to, že mé poznávání světa je totožné s tímto světem, protože tu není ona dichotomie: má představa o světě a svět o sobě? Neměli bychom pak Berkeleyho pokládat za naivního realistu? Nemyslím si – pokud naivním realismem myslíme to, že svět má jen jednu podobu, a to takovou, jak ji smyslově vnímáme, protože podle Berkeleyho se svět jeví jinak, když jej poznáváme pouze okem, a jinak, když jej poznáváme třeba mikroskopem nebo prostřednictvím fyzikálních zákonů.³¹ Každý druh poznávání, který na svět uplatníme, nám odhalí trochu jiný svět, trochu jinou stránku tohoto světa – z běžného pohledu se nám třeba svět může jevit barevný a ohraničený, z vědeckého bezbarvý a jako chaos sub-atomárních částic –, ale nelze říct, že by jedna stránka byla pravdivější než druhá, že bychom se jedním víc přibližovali ke skutečnosti o sobě. Maximálně odhalujeme podobnosti a vztahy mezi světem viděným okem a viděným mikroskopem (jako když odhalujeme vztahy mezi pádem kamene a přílivem a odlivem) – takto, podle Berkeleyho, pouze *kvantitativně* rozšiřujeme své poznání světa, ale nikoli *kvalitativně*, že bychom se více přibližovali k nějaké pravé a poslední skutečnosti.³² Berkeleyovské odmítnutí světa o sobě tak z člověka automaticky nedělá naivního realistu.

12. Každá filosofie, která by chtěla říct, že všechny pohledy na svět – ať už obyčejný, vědecký či jiný – jsou stále jen subjektivní, že ale lze odstranit tuto subjektivní zkrslující stránku a dobrat se k pravdivému poznání světa, jak je skutečně o sobě, by se pokoušela o nemožné. Za prvé by to znamenalo myslet svět tak, abych vyloučil své myšlení, jež vnáší do výsledné představy subjektivní prvek, tedy myslet bez myšlení, myslet věc jako existující mimo myšlení, což je nesmyslné. Každé myšlení světa tedy automaticky vylučuje, že by bylo vůbec možné uchopit onen hypotetický svět, jak je čistě o sobě.³³ Za druhé Berkeley říká, že při rozboru argumentů, kterými chci tuto skutečnost o sobě vymezit, zjišťuji, že nám o ní rozum ani smysly nic neříkají, nemám o ní žádné bezprostřední tušení nebo intuitivní poznání, nemohu ji z ničeho logicky vyvodit, její pojem je vnitřně sporný a nekonzistentní. Když tedy shrnu, co o ní vím, pak musím připustit, že nevím, jak by mohla vůbec existovat, a pouze *věřím*, že pod slupkou mých představ tato existence o sobě jest.³⁴ A za třetí Berkeley s pomocí Boha vylučuje, že

³¹ G. Berkeley, *Tři dialogy...*, s. 80–81 nebo srov. přírodně-filosofický spis *O pohybu* (George Berkeley, *O pohybu*, Praha: Oikúmené 2007).

³² Např. G. Berkeley, *Pojednání o principech...*, s. 149–150 (§ 103–105).

³³ G. Berkeley, *Tři dialogy...*, s. 38.

³⁴ Srov. *tamtéž*, s. 69 a 43.

by tu taková existence, ono *pod* světem, mohla být. Berkeley totiž pojímá stvoření světa jako učinění tohoto světa poznatelným pro člověka: „...kdybych byl přítomen u Stvoření, viděl bych, jak jsou věci uváděny do bytí, tedy se stávají vnímatelnými. [...] věci, pokud jde o nás, vlastně začaly svoji existenci čili byly stvořeny, když Bůh rozkázal, aby se staly vnímatelnými pro rozumné tvory v tom pořadí a tím způsobem, který tenkrát ustavil a kterému my říkáme Zákony přírody.“³⁵ Charakterem stvořeného světa je poznatelnost pro člověka. Proto také Berkeley říká, že samo bytí jakékoli věci implikuje mysl, ve které je;³⁶ nic neexistuje mimo mysl, protože vše má potenciál být myšlenkově uchopitelné: Stvoření bychom si měli představovat jako stvoření rostlin neviditelnou silou na poušti, kde nikdo jiný není.³⁷ Podmínkou existence věcí je jejich poznatelnost, což ale neznamená aktuální poznávání, stejně jako u existence rostlin někde na poušti, které zatím nevnímáme, protože tam nikdo není, ale byli bychom schopni je vnímat, kdybychom je jednoho dne objevili. Takto pojatý svět ale implicitně vylučuje existenci z principu nepoznatelných podstat, proto také vylučuje dualistní uchopení světa – pro nás a o sobě. Tuto dvojici Berkeley tedy odmítá. Ostatně v této souvislosti také uvádí: „Měli bychom věřit, že Bůh zacházel se syny lidí laskavěji, než aby jim dal silnou touhu po poznání, které by umístil zcela mimo jejich dosah.“³⁸ Což ukazuje, jak máme chápat charakter všeho existujícího ve stvořeném světě.

13. Můžeme pak – spolu s Markem Tomečkem – dovodit, že se Berkeley obrací k pojetí, které je ve shodě se zdravým rozumem běžného člověka („Jsem ochoten, Hylade, obrátit se o pravdu svého názoru na zdravý rozum světa.“),³⁹ kde rozeznáváme jen jednu dvojici skutečného a neskutečného – kde skutečné je totéž co tělesné a neskutečné co chimérické.

14. Musíme pak ovšem vysvětlit, proč Berkeley o všech věcech říká, že existují jako ideje, a nahrává tak těm, kdož v něm vidí striktního imaterialistu. Je si dobře vědom toho, že podle jeho principu, že nic neexistuje mimo mysl, by si mohl někdo představovat, že vše skutečné je vykázano ze světa – domy, stromy, řeky, kameny, hvězdy, všechna tělesa jsou tak jen řadou chimér a fantazijních preludů. Na to ale odpovídá, že rozlišení na skutečné a chimérické si stále podržuje svoji platnost. Obojí však existuje v myslí, protože je to myšlenkově uchopitelné, v protikladu k filosofickým myšlen-

³⁵ *Tamtéž*, s. 86 a 88.

³⁶ *Srov. tamtéž*, s. 71

³⁷ *Srov. tamtéž*, s. 87.

³⁸ G. Berkeley, *Pojednání o princepech...*, s. 90 (§ 3).

³⁹ G. Berkeley, *Tři dialogy...*, s. 70.

kově neuchopitelným podstatám, a protože předměty myšlení označujeme jako ideje, jsou v tomto smyslu hory, řeky, hvězdy atd. také idejemi.⁴⁰ Berkeley říká, že použil slovo *idea* pro věc, protože je tímto pojmem implikován nutný vztah k mysli. Ale ať už to zní sebe-podivněji, chtěl tím říct jen to, že existují jen věci vnímané (což je u Berkeleyho totéž jako myslitelné, vnímané myslí) a že každá věc je už z povahy své existence nutně vnímána myslí.⁴¹ Platí tedy jakási rovnice: ve světě neexistují věci o sobě – neznámé poslední reality – filosofické hmotné substance = svět existuje jako poznatelný pro člověka = nic principiálně neexistuje mimo mysl = věci existují jako ideje.

15. Známe také pasáže, kde Berkeley říká, že Bůh „vytváří celou tu různost idejí nebo počítků, které na nás stále působí“.⁴² Ano, Bůh do nás pravidelným a stálým způsobem vtiskuje ideje, ale nikoli proto, že bychom existovali v univerzu, kde by kromě duší a Boha už nic jiného nebylo, a Bůh by do našich myslí vtiskoval ideje o světě, jimiž by nás takto obelhával, protože bychom si na jejich základě utvořili představu prostorového, tělesného světa kolem nás, zatímco jediné, co by ve skutečnosti existovalo, by bylo toto univerzum duší, neprostorově koexistujících kolem božského Ducha, jenž by jako centrální zdroj iluzí o světě propojoval všechny duše se sebou a současně všechny duše mezi sebou: „Pravidla či ustálené metody, podle nichž v nás mysl, na níž závisíme, vyvolává smyslové ideje, se nazývají *přírodními zákony*“⁴³ – to nám poskytuje interpretační klíč. Všechny ideje o světě, tedy všechny poznatky o světě, jsou určeny děním světa kolem nás, na který nemáme žádný vliv. Vnímáme ubíhající a proměňující svět, čímž jsou do nás neustále vtiskovány ideje tohoto světa. Svět se děje pravidelným a stálým způsobem, což popisujeme ve formě přírodních zákonů. Berkeley se ale v nauce o přírodních zákonech, dle nichž se svět pravidelným způsobem děje, odklání od oblasti common sense,⁴⁴ protože vposled musíme nahlédnout, že tyto přírodní zákony jsou neměnnou boží vůlí.⁴⁵ Každou bezprostřední a skutečnou příčinou dění ve světě je neměnná boží vůle,

40 Srov. G. Berkeley, *Pojednání o principech...*, s. 118–119 (§ 34).

41 Srov. G. Berkeley, *Tři dialogy...*, s. 72.

42 G. Berkeley, *Pojednání o principech...*, s. 171 (§ 149).

43 *Tamtéž*, s. 117 (§ 30).

44 V tomto ojedinělém bodě otázky skutečné příčiny ve světě bychom měli „myslet jako učenci a mluvit jako obyčejní lidé“. Nikoli *myslet jako obyčejní lidé*, tak např. můžeme říkat, že jedna věc je příčinou pohybu jiné věci nebo že gravitační síla je zodpovědná za pád kamene, měli bychom ale mít stále na mysli, že příčinou pádu kamene je pouze boží vůle. *Tamtéž*, s. 126 (§ 51).

45 *Tamtéž*, s. 171–172 (§ 150–151).

kteřá řídí chod světa podle pravidel, jež si sama ustanovila (a dle nichž se řídila už při stvoření světa) – tuto neměnnou boží vůli odhalujeme a pomocně popisujeme jako přírodní zákony. Bůh by sice mohl svoji vůli změnit a něco udělat jinak – takřikajíc učinit zázrak, narušit známý přírodní řád –, ale jelikož je laskavý a má soucit s člověkem, nečiní tak, aby člověk měl jistoty v tomto světě, aby se mohl na něco spolehnout, protože beze těchto jistot by byl bezbranný jako právě narozené dítě (nevěděl by, že může a musí na jaře zasít, aby na podzim sklízel obilí apod.). Přírodní zákony, kterými popisujeme účinné příčiny mezi věcmi, jsou tedy jen konstrukt, který vnášíme do světa, abychom mohli jeho pravidelnost popsat a vyjádřit pomocí obecně platného matematického vzorce, což je užitečné především z praktického hlediska – získáme tak možnost správně predikovat další jevy světa a využít je ve svůj prospěch pro zkvalitnění života.⁴⁶ Tedy: ideje o vnějším světě, smyslové ideje jsou v nás vyvolávány děním tohoto světa, který vnímáme. Tak, jak se svět pravidelným způsobem děje, tak v nás vyvolává smyslové ideje. Je to ale Bůh, kdo pravidelným způsobem svou vůlí takřikajíc roztáčí tento svět, jeho vůle je totéž co přírodní zákony, proto je to také on, kdo je zodpovědný za pravidelné vyvolávání smyslových idejí v nás. V tomto významu pak v nás Bůh vyvolává smyslové ideje podle pravidel přírodních zákonů.

16. Když zrekapituluji, co bylo doposud řečeno, aby mé tvrzení dostalo jasnější kontury: cílem bylo ukázat, že není důvod pohlížet na Berkeleyho jako na imaterialistu, jenž tvrdí, že existují jen duše, ideje a božský duch. A naopak, že celou svojí argumentací usiluje o filosofické podepření běžného náhledu na svět prostého člověka, v němž máme jistotu o skutečnosti (a také tělesnosti) světa kolem nás. Za tím účelem jsem k této otázce přistoupil z několika stran. Jednak navrhuji postupovat cestou nejmenšího odporu a místo složitého vysvětlování, proč se s Berkeleyho údajným imaterialismem setkáváme pouze v *Principech* a *Dialozích* (popřípadě ještě v polovičaté formě v předcházející *Nové teorii vidění*), ale dále už ne, prohlásit tuto viděnou absenci imaterialismu za uměle vytvořenou – jako důsledek nesprávné interpretace jeho základních metafyzických děl. Svě tvrzení opírám především o Berkeleyho příklon ke common sense a úlohu Boha jako garanta poznatelnosti světa pro člověka – obé souvisí s Berkeleyho snahou odstranit skepticismus, který považuje za důsledek předpokladu filosofické hmotné substance (věci o sobě). Poukázal jsem na Berkeleyho snahu vysvětlit nedorozumění, k němuž došlo poté, co označil věci jako ideje – že

⁴⁶ Srov. G. Berkeley, *O pohybu...*, s. 108–109 (§ 39); G. Berkeley, *Pojednání o principech...*, s. 117 a 172 (§ 31 a 151).

tím nezamýšlel redukovat věci na pouhé pojmy, ale že tím pouze odlišuje věci, jež existují jako myšlenkově uchopitelné, od věcí, o nichž nemůžeme nic vědět a v jejichž existenci vposled pouze věříme. O prvních máme jistotu, druhé musíme odmítnout jako sporné. Ve stejném smyslu nemusíme ihned redukovat svět na solipsistní univerzum zástupu duší a jednoho božského ducha, protože tento Duch vstěpuje pravidelným způsobem smyslové ideje vnějšího světa do našich myslí. Takové pojetí by krom jiného popřelo Berkeleyho důraz na dobrotivého Boha, o němž ve své verzi Descartesova argumentu píše, že se nás nesnaží klamat. Smyslové ideje o vnějším světě jsou vtiskovány Bohem pouze proto, že je jeho vůle totožná s přírodním zákonem, dle něhož se vše děje. Na základě odlišení a odmítnutí hmotné substance – jako neznámé podstaty ve věcech – od věcí samých,⁴⁷ pak může tvrdit, že si je skutečností věcí kolem nás jistější než kdokoli jiný, na rozdíl právě od zastánců těchto filosofických podstat, kteří z věcí kolem nás dělají pouze prázdné jevy a z celého univerza jen falešné pozlátko. Ona skutečnost věcí se nám neustále vkrádá do textu, v němž se snažím pojednávat o Berkeleyho materialismu proto, že u něj zkrátka nelze říct jedno bez druhého. Berkeley odstraňuje Lockovu dvojici skutečného a neskutečného kvůli nesmyslnosti postulované věci o sobě, ale dodává, že zachovává rozlišení na skutečné a chimérické a ekvivalentně se vysmívá bláznivému Hylasovu tvrzení, že nic tělesného v přírodě dle jeho logických závěrů nemůže existovat. Opakem skutečného je u Berkeleyho potom sen, halucinace, vidina, fantazie. Taková dvojice reálného a nereálného odpovídá běžnému názoru na svět, jak poznamenává Marek Tomeček. Chtít prokazovat, že Berkeley tělesným myslí vlastně netělesné a materiální pojímá pouze jako *jevíci se materiální*, by bylo zcela proti intenci Berkeleyho stanoviska, který se ve své filosofii neustále zaklíná zdravým rozumem světa. Snaha rozlišovat na jedné straně běžný pohled na svět a na straně druhé filosofický pohled, říci: „Dobře, běžný člověk potvrzuje materiální svět kolem sebe, ale my se musíme ptát, jaký je tento svět z filosofického hlediska, tedy jaký je doopravdy, jak takto přísně filosoficky Berkeley koncipuje svět?“⁴⁸ takový dotaz postrádá u Berkeleyho smysl.⁴⁸ Pokud se nebudeme snažit za každou cenu udržet imaterialistický obraz Berkeleyho světa a z toho důvodu – jako

47 „*Hmota* či *hmotná substance* jsou termíny zavedené filosofy, a tak jak je užívají oni, implikují jakousi nezávislost nebo existenci jinou, než že jsou vnímány myslí. Ale z obyčejných lidí je nikdo nepoužívá, a když už ano, tak jimi označuje bezprostřední předměty smyslů. Proto si myslím, že když si ponecháme jména všech jednotlivých věcí a slova jako *smyslový*, *substance*, *těleso*, *látka* a podobné, pak nebude slovo *hmota* v běžné řeči vůbec chybět.“ (G. Berkeley, *Tri dialogy...*, s. 95.)

48 Berkeley tuto snahu odlišovat a nadřazovat filosofické poznání nad obyčejné komentuje v pasáži, kde Hylas říká, že obyčejní lidé nemají takovou přesnost v poznání, proto žijí v omylu, zatímco filosofové vědí lépe. Filonuos/Berkeley se pak ironicky usklíbuj: „Chceš říct, že

třeba Petr Glombíček – interpretovat význam pojmu common sense tak, abychom ho uvedli v soulad s tímto imaterialismem, pak můžeme vidět, že Berkeley naplňuje svůj předeslaný cíl z úvodu *Dialogů*: po spletité oklice skrz mnoho jemných názorů v bludišti filosofie se navrátí k myšlení obyčejných lidí.⁴⁹

WAS BERKELEY REALLY AN IMMATERIALIST?

In this work I attempt to provide a materialist interpretation of Berkeley's view of the world. In my opinion, we can already see this view in his early writings *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge* (1710) and *Three Dialogues between Hylas and Philonous* (1713). My belief is based on Berkeley's emphasis on common sense and the concept of God as the guarantor of the recognizability of the world. I also show that Berkeley understands the concepts of real and material as synonyms. I explain why Berkeley refers to things as 'ideas' in his two main metaphysical writings and how to understand Berkeley's notion that God imprints ideas of the world into our minds. The main question is to how understand the material substance, which Berkeley rejects. Through the rejection of philosophical material substance Berkeley is trying to avoid scepticism in which, according to him, philosophy must fall and at the same time he is trying to re-create a plain view of the world.

Key words: George Berkeley, materialism, immaterialism, common sense

Mgr. Martin Kovář

Katedra filozofie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno

vědí, že *nic nevědí*.“ Což Hylas, nenechaje se vyvést z míry, zakončuje slovy: „To je [přece] vrchol a nejvyšší forma poznání.“ *Tamtéž*, s. 65.

⁴⁹ *Tamtéž*, s. 8. Tento svůj postoj deklaruje také hned v prvním odstavci svých *Principů* – jde mu o to, obhájit jako pravdivý onen „prostý zdravý rozum“, který ale filosofové uvrhli do skepse. Říká proto, že odchýlíme-li se od zdravého prostého rozumu k filosofii, pak *de facto* můžeme dospět jen ke dvěma koncům (dá se říct správnému a špatnému), „až konečně po putování spletitými bludišti dospějeme tam, kde jsme už byli, nebo, což je horší, propadneme bezútešné skepsi“. Buď bude filosofování „cestou tam a zase zpátky“, jen pro filosofické zdůvodnění běžného názoru na svět, běžné zkušenosti člověka se světem, kdy si potvrdíme naši jistotu o skutečnosti a tělesnosti světa kolem nás, nebo upadneme do skepticismu, tj. k postulování neznámých podstat jako pravých skutečností a k iluzornosti jevového světa. G. Berkeley, *Pojednání o principech...*, s. 89 (§ 1).